

3. Васюта І. Політична історія Західної України (1918-1939) // І. Васюта. – Львів: Каменяр, 2006. – 336 с.; Соляр І. Консолідаційні процеси національно-державницьких сил Західної України (1923-1928): [монографія] / І. Соляр; Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ. – Львів, 2010. – 150 с.
4. Library and Archives Canada. – The Andriy Zhuk Collection MG30, С 167. – Volume 23 – File 67.
5. Observator. [Жук А.] З приводу консолідаційних заходів в краю // Український прапор. – 1925. – 15 липня.
6. [Жук А.] З хворої голови на здорову // Український прапор. – 1925 – 15 мая.
7. Library and Archives Canada. – The Andriy Zhuk Collection MG30, С 167. – Volume 23 – File 68.

Магурчак А. Н. Вопрос УНДО в контексте переписки Андрея Жука и Романа Перфецкого в течение 1925 -1926 гг.

Публикация посвящена эпистолярию между Андреем Жуком и Романом Перфецким, в котором освещается отношение к УНДО в течение 1925-1926 гг. Проанализированы статьи А. Жука, опубликованные в "Украинском флаге", в которых рассматривалась политическая ситуация в Галичине в контексте взаимоотношений с УНДО. Показана эволюция взглядов А. Жука на УНДО – от восприятия к разочарованию. Используются архивные материалы с канадского личного фонда А. Жука
Ключевые слова: Андрей Жук, Роман Перфецкий, УНДО, заграничный центр, "Украинский флаг" Галичина.

Magurchak A. M. UNDA question in the light of correspondence between Andriy Zhuk and Roman Perfets'kyi 1925-1926.

The publication is dedicated to the correspondence between Andriy Zhuk and Roman Perfets'kyi, which highlights the attitude towards the Ukrainian National Democratic Association during the years of 1925-1926. Analysed articles A. Zhuk, which were published in the "Ukrainian flag" in which a political situation was examined in Galychyna in the context of mutual relations from UNDA. The evolution of A. Zhuk's views on UNDA from perception to disappointment is presented. The archived materials are used from the Canadian personal fund of A. Zhuka.

Keywords: Andrey Zhuk, Roman Perfekciy, UNDA, oversea center, "Ukrainian flag", Galychyna.

УДК 94-054.72(=161.2:497.1)"1919/1939"

В. М. Власенко

ФОРМУВАННЯ МІЖВОЄННОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕМІГРАЦІЇ В ЮГОСЛАВІЇ (ПЕРША ХВИЛЯ)

У статті розглядається питання формування української політичної еміграції в Югославії у післяреволюційний період. Основна увага приділяється першій хвилі еміграції у 1918-1919 рр. Розповідається про військово-політичну ситуацію на півдні України та в Криму, яка привела до евакуації військових і цивільних осіб, про ставлення югославських властей до емігрантів. Розглядаються також заходи Дипломатичної місії УНР в Югославії та місії Українського товариства Червоного Хреста на Балканах з надання допомоги емігрантам. Робиться висновок, що еміграція першої хвилі була мобільною. Одна частина емігрантів реемігрувала до інших країн, друга повернулася на Батьківщину, вступивши до лав Армії УНР і ЗСГР, третя залишилася в Югославії. Еміграція поповнювалася також військовополоненими, які поверталися на Батьківщину через Югославію.

Ключові слова: військовополонений, дипломатична місія, евакуація, рееміграція, українська еміграція, Українська Народна Республіка, Українське товариство Червоного Хреста, хвиля еміграції, Югославія.

Із здобуттям Україною незалежності посилювався інтерес до вивчення такого складного суспільно-політичного та соціокультурного явища, як міжвоєнна українська політична еміграція в Європі. Це було пов'язано з тим, що, незважаючи на строкатість політичних течій, вона сповідувала альтернативні радянській формі державного устрою. Саме в Європі сформувалися політичні центри еміграції, перебували лідери еміграції та колишні члени українських урядів, діяли політичні партії та громадські організації, функціонували науково-освітні та культурно-мистецькі інституції, виходили українські періодичні видання.

В історичній літературі розкриті різноманітні сторони життєдіяльності української еміграції на рівні континенту, його регіонів та окремих країн. Більшою чи меншою мірою висвітлена її діяльність у країнах Центральної та Західної Європи, де діяли політичні центри, і недостатньо – на Балканах, зокрема, у Королівстві сербів, хорватів і словенців (КСХС, з 1929 р. – Югославія). Незважаючи на прибуття до цієї країни великої кількості уродженців та жителів України, тут сформувався периферійний осередок еміграції. Окремі дані про українську еміграцію в КСХС наводяться у монографіях з історії міжвоєнної української політичної еміграції в Європі [1-4]. У роботах В. Козлітіна подана загальна характеристика російської й української еміграції у цій країні у 1919-1945 рр. [5], показана роль громадських організацій в емігрантському середовищі [6-7]. Висвітлені питання про українську періодику в Югославії у 1919-1941 рр. [8; 9], діяльність дипломатичного представництва УНР [10], українських громад [11-12], українців у Хорватії [13] і Боснії [14] та студентський рух [15]. Проте недостатньо дослідженим залишається питання появи в КСХС української політичної еміграції. Під цим поняттям ми розуміємо ту частину емігрантського загалу, яка була політично вмотивована, ідеологічно визначена, організаційно структурована та сповідувала ідею відновлення незалежної України у різних її формах. Тому автор ставить собі за мету показати початок процесу

формування міжвоєнної української політичної еміграції в КСХС, а саме першої її хвилі. Під хвилями еміграції ми розуміємо повторювані масові еміграційні потоки.

Події 1917-1921 рр. на території колишньої Російської імперії взагалі та України зокрема призвели до того, що емігрантські хвилі, в яких тією чи іншою мірою брали участь українці, розходилися в різні напрями. У російській і зарубіжній історіографії виділяють три основні напрями: північно-західне, південне та далекосхідне [16, с.30-36; 17, с.76]. У межах першого напрямку емігранти прямували до скандинавських і прибалтійських країн, Англії, Польщі, Чехословаччини, Німеччини та Франції, другого – з України або через її територію до Туреччини, Балкан, Північної Африки та островів Егейського і Середземного морів, третього – через Сибір і Далекий Схід до Китаю, Кореї та Японії. Далі міграції відбувалися вже поза межами Батьківщини.

Найбільшу кількість українських емігрантів дали евакуації та перехід через кордон, що були пов'язані з поразками Армії УНР та білих армій на території України. Тому джерелами формування української політичної еміграції на Балканах взагалі та КСХС зокрема були, з одного боку, особи, які опинилися в цьому регіоні внаслідок кількох евакуацій російських протибільшовицьких військових формувань, з другого боку, у складі військових частин Армії УНР, що перетнули румунський кордон. Разом з військовими частинами Україну залишили і цивільні особи.

У рамках міжвоєнної хвилі української еміграції можна виділити декілька менших хвиль (етапів). Головні критерії їх визначення – характер еміграційних потоків, причини прийому емігрантів країнами-реципієнтами, діяльність державних і громадських інституцій, які займалися прийомом і розміщенням новоприбулих біженців.

Перша хвиля охоплює період із другої половини 1918 р. до кінця 1919 р., коли до Балканських країн прибули окремі представники заможних верств суспільства, військові та цивільні особи після поразки військ Антанти у квітні 1919 р. (так звана "французька" евакуація Одеси). Зауважимо, що в зарубіжній історіографії зустрічаються й інші точки зору щодо кількості та хронологічних меж хвиль еміграції [18, с.13-16; 19, с.5-6]. Друга хвиля припала на зиму-весну 1920 р., коли внаслідок низки поразок армії А. Денікіна з Одеси та Новоросійська були евакуйовані військові та цивільні особи. Третя і наймасовіша хвиля відбулася восени-взимку 1920 р. після розгрому армій УНР та генерала П. Врангеля. Впродовж 1921-1922 рр. відбувалася рееміграція, тобто переїзд емігрантів до інших країн.

Відомий сербський дослідник російської еміграції на Балканах М.Йованович відзначав, що до початку організованого виходу з Одеси навесні 1919 р. на Балканах взагалі і КСХС зокрема проживали піддані колишніх Австро-Угорської та Російської імперій [20, с.165-166], уродженці або жителі України. У зв'язку з цим запропоновану ним класифікацію груп біженців варто уточнити і розширити. Тим більше, коли йдеться не про весь регіон, а лише одну країну. Обмежимося тими групами людей, життя яких тією чи іншою мірою було пов'язане з КСХС.

1. *Русинсько-українська меншина у КСХС*. Питання національної ідентичності українців і русинів у Югославії вже знайшло висвітлення в історичній літературі [21, с.13-15; 22]. Ця меншина тією чи іншою мірою взаємодіяла з міжвоєнною українською політичною еміграцією. Перші групи русинів із Закарпаття прибули до Банату і Бачки поодиноко і неорганізовано у 1740-х рр. у пошуках праці. Організоване переселення, за контрактом з камеральною адміністрацією Бачки, розпочалося 1751 р. до Керестура (*Krstur*) та 1763 р. до Коцура (*Kucura*). Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. русини оселилися в інших місцевостях Бачки та Срему. Після революції 1848-1849 рр. рух переселення русинів із Закарпаття до Срему та Славонії посилювався [23, с.474-478].

1890 р. розпочалося офіційне організоване переселення українців із Галичини та Закарпаття до Боснії. Це були військовослужбовці австро-угорської армії, чиновники з родинами, сезонні робітники, колоніст-селення та спонтанні переселенці. До Боснії прибуло також декілька десятків осіб з Російської імперії, зокрема з районів Києва, Луцька, Володимира-Волинського. 1900 р. розпочалося переселення українців з Галичини та Закарпаття до Славонії. Великі колонії (громади) українців існували у таких округах, як Баня-Лука, Сараєво, Травнік, Тузла. До Першої світової війни, за різними даними, до Боснії та Славонії переселилося 10-15 тис. українців. Серед них і такі відомі громадські діячі з Галичини, як члени Верховного суду у Сараєві професор М. Зобків, Вусович, Михайлівський, Давидчак, судді окружного суду у Баня Луці О. Бойко, М. Тимчишин [21, с.22-29]. За даними перепису 1921 р., русинсько-українська меншина (за рідною мовою) у КСХС складала 25615 осіб [24, с.3]. На думку ж самих вихідців із Західної України, русинів-українців у КСХС проживало від 30 тис. [25, с.10] до 40 тис. осіб [22, с.80].

У роки Першої світової війни до цієї групи приєдналися українці зі Східної Галичини та Північної Буковини, які внаслідок захоплення цих західноукраїнських земель російськими військами у 1914 р. змушені були мігрувати до західних і південних частин Австро-Угорщини. Окремі більш-менш численні групи (колонії) українських мігрантів із Західної України з'явилися у Любляні (Словенія), Загребі (Хорватія), Сараєві (Боснія). У 1914 р. у замку Вурберг, який перетворили на санаторій, розмістили 250 українців із Східної Галичини [26, с.230]. У січні 1915 р. лише у Словенії перебувало близько 5 тис. біженців з Галичини [27, с.382]. Деякі західноукраїнські громадські діячі співпрацювали із Союзом визволення України та були його уповноваженими в окремих країнах, зокрема, В. Хома-Довський – у Хорватії, де 1916 р. у Загребі на кошти СВУ хорватською мовою була видана його книга "*Україна і Українці*" [28, с.366-367].

2. *Вояки російської армії, які потрапили у полон і перебували на території Австро-Угорщини, Болгарії, Німеччини та Туреччини*. На кінець 1917 р. військовополоненими Росія втратила 3,409 тис. осіб [29, с.4]. Відчутною серед них була частка українців. На початку 1919 р. в європейських країнах перебувало

більше 500 тис. полонених українців [30, с.116]. Один з основних шляхів повернення військовополонених з Австрії, Італії та Німеччини пролягав Дунаєм через Балканські країни до Одеси та Миколаєва.

Частина військовополонених розміщувалася у таборах на території КСХС, зокрема, в Хорватії [31]. У 1918-1919 рр. їх налічувалося 4-5 тис. осіб [20, с.165-166]. Головними шляхами повернення військовополонених українців з КСХС були, по-перше, через Відень і Прагу; по-друге, через Тімішоару (Тімішоара) до Чернівців і Хотина або в Бессарабію, а звідти в Україну. Непоодинокими були випадки повернення військовополонених до країни відправлення, наприклад, з Румунії до КСХС.

До кінця революційних подій в Україні 1917-1921 рр. основна маса військовополонених повернулася на Батьківщину, у КСХС залишилися лише декілька осіб.

3. *Співробітниками дипломатичних представництв УНР, громадських та кооперативних організацій, що мали свої представництва за кордоном.* На відміну від Болгарії і Румунії, де відповідно діяли Українське посольство і Надзвичайна дипломатична місія УНР, українсько-югославські відносини в 1918-1920 рр. так і не набули сталого характеру. Офіційні кола КСХС негативно ставилися до українського національно-визвольного руху, вважаючи його сепаратистським, і не визнавали УНР-ЗУНР. І хоча в КСХС було дипломатичне представництво ЗУНР, проте воно мало напівофіційний статус. Впродовж невеликого проміжку часу з жовтня 1919 р. до початку 1920 р. Дипломатичну місію ЗУНР в КСХС очолював журналіст Г. Микитей [5, с.92; 32, с.153]. У 1921 р. почесним генеральним консулом УНР в Загребі був С. Лукіянович [33, арк.10, 31]. У 1919 р. інтереси українців у КСХС спочатку представляла напівлегальна військово-санітарна місія УНР-ЗУНР на чолі з членом НТШ, лікарем, д-ром В. Вербенцем. Сербська влада формально її не визнавала, проте дозволяла їй діяти. Після прибуття до КСХС делегата Українського товариства Червоного Хреста (УТЧХ) на Балканах Д. Дорошенка військово-санітарна місія перетворилася на місію УТЧХ. Обидві місії опікувалися українськими військовополоненими та їх репатріацією на Батьківщину, а також фактично виконували консульські функції. До складу місій входили хорунжий В. Ганьківський і сотник П. Франко. Співробітниками по найму зі складу військовополонених були фельдфебель Гавриков та матрос Нечипоренко [34, с.470].

Загальна кількість тих, хто до масової еміграції опинився в КСХС, не перевищувала декількох десятків чоловік. Для місцевої влади вони не склали великої проблеми і згодом повернулися додому або реемігрували до інших країн.

Перша масова організована хвиля еміграції з України та півдня Росії відбулася на початку квітня 1919 р. Її зумовив провал інтервенції військ Антанти на півдні України та в Криму. Наприкінці 1918 р. відбулися події, що призвели до військово-політичної напруги в країнах Центральної та Східної Європи. Підписання Німеччиною й Австро-Угорщиною капітуляції у жовтні 1918 р. та наступні революційні події у цих країнах змусили вояків німецької й австро-угорської армій покинути Україну. Протигетьманське повстання призвело до зміни політичної ситуації в Україні. Директорія проголосила відновлення Української Народної Республіки, а невдовзі розпочався наступ військ Червоної армії на Україну з північного сходу та білогвардійців – з південного сходу.

З метою посилення боротьби проти більшовиків та контролю Азовсько-Чорноморського регіону правлячі кола країн Антанти спрямували свої збройні сили на територію колишньої Російської імперії. Наприкінці листопада – у грудні 1918 р. у Севастополі, Одесі та Новоросійську висадився військовий десант країн Антанти. У січні-лютому наступного року були взяті під контроль Херсон та Миколаїв. Основу багатотисячного військового контингенту складали французькі, англійські, грецькі та румунські частини. Війська Армії УНР були змушені відступити до лінії Тирасполь – Бірзула – Вознесенськ – Миколаїв – Херсон. Під час перебування військового контингенту Антанти в Україні велися переговори між його керівництвом, представниками Директорії УНР та Добровольчої армії про спільні дії проти більшовиків. Вони проходили в Яссах, Бірзулі та Одесі. Проте на початку березня 1919 р. на півдні України активізувалися дії Українського фронту більшовиків. Командування французького контингенту вирішило не вступати у широкомасштабне військове протистояння в регіоні і спочатку залишило Херсон і Миколаїв, а 3-6 квітня 1919 р. відбулася евакуація військ Антанти з Одеси.

Організацію евакуації очолив французький генерал д'Ансельм. Французькі і грецькі військові були відправлені кораблями до Константинополя, румунські – до Констанци. Одночасно були евакуйовані цивільне населення та вояки Добровольчої армії. Одну частину відправили до Новоросійська, де формувалися Збройні сили Півдня Росії (ЗСПР) на чолі з генералом А. Денікіним, другу – до Константинополя, третю – до Констанци. Крім того, також відбувалася евакуація біженців із Севастополя та Новоросійська до Константинополя. Вона здійснювалася французькими й англійськими військовими кораблями. Всього навесні 1919 р. з України, Криму та півдня Росії емігрувало 15-20 тис. осіб.

Внаслідок цих евакуацій до Туреччини прибуло декілька тисяч біженців. Згодом вони реемігрували до інших країн Європи, в тому числі до КСХС. Наприкінці 1919 р. у Туреччині перебувало близько 1 тис. біженців [20, с.167]. Найбільша кількість емігрантів опинилася у Румунії. Через приймальний пункт у м. Тульча пройшло 12330 вояків із Одеської стрілецької бригади на чолі з генералом М. Тимановським та декілька тисяч цивільних осіб. Ставлення румунської влади до перебування на її території такої кількості біженців було негативним, і тому вона заборонила в'їзд нових груп. Через це та намагання військового командування країн Антанти використати вояків у боротьбі проти більшовиків, а також наказ А. Денікіна про повернення усіх військовослужбовців до лав Добровольчої армії більша частина солдат та офіцерів виїхала на кораблях Антанти до Новоросійська [35, л.14-17]. Інша частина реемігрувала до КСХС та Болгарії. У 1919 р. у Румунії залишилося близько 1,6 тис. емігрантів з України та півдня Росії [20, с.189].

Навесні 1919 р. почали прибувати біженці з Одеси і до КСХС. Серед них були представники інтелігенції, чиновники, громадські діячі різної політичної орієнтації, в тому числі і прихильники П. Скоропадського [36, с.30]. Неочікувана та нашвидкоруч організована евакуація визначила як характер самої групи, так і початок та напрям їх прибуття до Королівства. За свідченням сербського історика М. Йовановича, біженці з Одеси прямували до КСХС неорганізованим порядком, кількома групами, з різних країн та неодноразово. На початку травня 1919 р. перші біженці попросили притулку у Королівстві. Формально їх прибуття відповідало тогочасним міжнародним нормам. Вони подавали відповідні заяви до державних інституцій й отримували дозвіл (візи) на в'їзд до країни. З середини травня 1919 р. потік біженців постійно збільшувався. Так, 13 травня з Афін до м.Ніш у повному складі прибула авіаційна ескадрилья російської армії [37, с.99]. Новоприбулі біженці були розселені переважно у Баранї, Банаті та Бачці [38, с.16].

Із збільшенням кількості біженців парламентські кола КСХС почали виявляти до них інтерес. 25 травня 1919 р. був створений Російсько-югославський комітет (*Руско-југословенски одбор*) на чолі з генералом В. Живановичем. Він мав свої філії у багатьох містах країни. Головним завданням громадської організації був збір коштів на допомогу біженцям з Росії. У Белграді комітет відкрив збірний пункт (трамвайне депо на околиці Белграда – *В.В.*) для тих, хто групами чи поодинокі прибували до столиці. Він тимчасово надавав їм житло (кімнати у приватних будинках) та забезпечував харчуванням. Спочатку на одного біженця щоденно виділялося 10 динарів, згодом – 2 динари. Останні біженці цієї хвилі прибули до КСХС у грудні 1919 р. Всього допомогою Російсько-югославського комітету скористалися 1600 осіб (фактична кількість біженців із Одеси у КСХС), з яких у період з 26 травня 1919 р. до 31 січня 1920 р. повернулося на Батьківщину близько 900 осіб [37, с.99-102]. Частина новоприбулих реемігрувала до інших країн Європи. Тому з цієї хвилі еміграції в КСХС залишилися декілька сотень чоловік.

Політика уряду КСХС щодо емігрантів з Росії базувалася на кількох принципах. По-перше, це довготривала традиція дружніх відносин з Росією та проросійська орієнтація спочатку Сербії, а потім і КСХС. По-друге, династії Карагеоргієвичів і Романових були пов'язані шлюбними узами, а майбутній король Александр навчався у Пажеському корпусі в Петербурзі. По-третє, консервативне сербське керівництво негативно ставилося до повалення самодержавства в Росії та вбивства царської сім'ї і тому підтримувало антибільшовицькі сили в Росії, в першу чергу – білий рух, який виступав за відновлення єдиної Росії – головного партнера Сербії/КСХС у балканській політиці. По-четверте, провідну роль у державному управлінні відігравала слов'янофільська налаштована Радикальна партія на чолі з Н. Пашичем. По-п'яте, важливу роль в організації прибуття біженців з Росії відіграло керівництво країн Антанти, яке було налаштовано проти більшовиків.

У квітні 1919 р. КСХС і Всеросійський тимчасовий уряд на чолі з адміралом О. Колчаком обмінялися дипломатичними представництвами. Посланником Росії в Белграді став В. Штрандтман. Згодом він очолив російську місію як представник урядів А. Денікіна та П. Врангеля. У його підпорядкуванні були віце-консул у Белграді та консул у Загребі [39, с.219]. Місія також опікувалася біженцями з Росії. За сприяння В. Штрандтмана та підтримки королівського уряду була організована акція пільгового обміну російських грошей, що низько котирувалися на ринку, на динари. За одну "думську" тисячу рублів казначейство КСХС сплачувало 800 динарів при її вартості на біржі 110-115 динарів. Реалізацією акції займався безпосередньо російська місія. Саме вона відповідно до сімейного стану визначала суму обміну для кожного біженця і видавала ордер на обмін валюти. Тобто такий обмін був прихованою формою підтримки біженців з боку уряду КСХС [40, с.7]. Взагалі, під час цієї хвилі еміграції допомогу біженцям надавали Королівський двір, уряд, Міністерство внутрішніх справ та Сербська православна церква.

Щодо українського питання сербське населення було погано поінформоване. Як зазначав Д. Дорошенко, "*сербі дивилися на українство очима росіян*", а оскільки росіяни українців вважали ворогами слов'янства, германофілами, сепаратистами, які разом з більшовиками зруйнували Росію – захисницю сербів, то відповідно "*сербське громадянство так і дивилося на українців, як на своїх власних ворогів*" [34, с.473]. Таке ставлення виявилось при створенні влітку 1919 р. Товариства слов'янської взаємності (*Друштво словенске узајамности*). Серед його фундаторів були серби – професори університетів, дипломати, громадсько-політичні діячі, редактори центральних видань, а також росіяни – граф В. Бобринський, Ф. Родічев, М. Челноков (усі члени Державної думи), сенатор В. Смольянінов, Д. Вергун, колишній ректор Новоросійського університету, професор Д. Кишенський, колишній директор гімназії Гуманітарного товариства у Петербурзі С. Лавров та інші особи, які виступали проти вступу українців до Товариства. Проте члени Української військово-санітарної місії В. Вербінець, П. Франко та В. Ганьківський подали заяву на вступ, яка стала предметом дискусії і переросла в обговорення "*українського питання*" взагалі. Сили були нерівні: з одного боку – військовий лікар колишньої австро-угорської армії В. Вербенєць – не політик і не промовець, з іншого боку – відомі російські політики та колишній сербський посол у Росії М. Спалайкович. Наприкінці літа 1919 р. Товариство видрукувало всі ці промови однією книгою [41], що фактично віддзеркалювала настрої тогочасного сербського суспільства щодо українства [34, с.473-477]. Згодом Д. Дорошенко та Г. Микитей намагалися пояснити місцевій громадськості суть "*українського питання*", проте через нетривалий час перебування у КСХС вони не змогли реалізувати цей задум.

У 1919 р. уряд КСХС намагався вирішити проблему розміщення колишніх військовополонених російської армії. Вони спочатку перебували у Словенії та Хорватії, потім – у Сербії. Більша частина з них намагалася повернутися на Батьківщину, менша – чекала припинення там військового протистояння, окремі особи одружувалися і залишалися в країні перебування [31, с.109-110; 42, с.19-20]. 30 грудня 1918 р. Сербська військова місія у Загребі, посилаючись на розпорядження військового міністра, повідомляла місцеву владу про необхідність прийому й облаштування всіх військовополонених колишньої російської

армії, які перебували на території КСХС або прибули до неї нещодавно, до того часу, коли стане можливим їх відправка додому через Румунію (м. Тімішоара). Відповідальність за їхнє перебування, наприклад, у Хорватії та Славонії, й подальше транспортування до Румунії покладалася на командира місцевого 25-го піхотного полку [43].

На початку 1919 р. міністр армії і флоту генерал М. Рашич видав наказ про звільнення та відправку на батьківщину колишніх військовополонених. Невдовзі за сприяння російського посланника у Белграді генерал-майора В. Артамонова перші групи були відправлені до Тімішоари, де їхнім подальшим транспортуванням територією Румунії опікувався французький офіцер. Проте на початку лютого 1919 р. виникла нова проблема. До Королівства СХС почали прибувати військовополонені з Австрії та Німеччини, де місцева влада дозволила їм виїзд додому. З-поміж них було чимало прихильників більшовицьких ідей. Через небезпеку поширення більшовизму югославська влада намагалася ізолювати новоприбулих у спеціальних збірних таборах [37, с.93-96].

Російський військовий представник у КСХС з метою виявлення більшовиків серед військовополонених ініціював їх реєстрацію у Белградській міській управі. Цією справою займався російський жандармський штаб-ротмістр Попов. За свідченням Д. Дорошенка, незважаючи на наявність у військовополонених українців відповідних документів на проїзд із Німеччини в Україну, щодо них чинилися всілякі перепони та неподобства. Під час такої "реєстрації" Попов "кидав на землю українські паспорти й топтав ногами, ляяв Україну й творив усякі знущання". Після втручання представника УТЧХ на Балканах ситуація змінилася, проте В. Артамонов вигадував нові перепони [34, с.477].

Навесні 1919 р., коли пропаганда більшовиків серед військовополонених посилилася, Міністерство внутрішніх справ КСХС намагалася якомога швидше відправити їх на батьківщину [44]. Прямуючи через територію Угорщини, вони брали участь у тамтешніх революційних подіях весни-літа 1919 р. Як повідомляв сербську владу тогочасний російський військовий представник у КСХС, до угорської Червоної Гвардії записалося близько 7-8 тис. колишніх російських військовополонених (з різних країн Європи – В.В.) [45]. 21 березня 1919 р., тобто в перший день революції, до Надзвичайної дипломатичної місії (НДМ) УНР в Угорщині звернулася за допомогою група військовополонених у складі 64 осіб на чолі із сотником Л. Михайловичем (український паспорт він отримав від Д. Вербенця у Белграді), яка виїхала з КСХС. Через транспортні проблеми її відправка до України затрималася. Місія знайшла приміщення для тимчасового перебування групи у Будапешті. Проте через три дні ночі озброєна група у складі Л. Михайловича, кількох угорських і російських військових та місцевого комуніста вдерлася до одного з приміщень Місії, заарештувала і пограбувала її співробітників. Потім вломила до кімнати радника НДМ Я. Біберовича (одночасно виконував доручення Уряду ЗО УНР), оголосивши про його арешт "від імені російської совєтської влади, позаяк совєтська Росія не признає самостійности України" та конфіскувавши гроші на суму 2,5 млн корон. Згодом представники Комісаріату закордонних справ Угорщини вибачилися за прикрий інцидент і повернули гроші [46, с.199-201]. Після поразки революції в цій країні колишні військовополонені та представники радянської влади намагалися безпосередньо з Угорщини або через Румунію потрапити до КСХС. Це, як повідомляв російський військовий представник у Королівстві, вони намагалися зробити за допомогою паспортів, виданих Українським консульством у Відні [45].

У 1919 р. у КСХС справами військовополонених українців і біженців з України займалася спочатку військово-санітарна місія, а потім місія УТЧХ. Австрійська, румунська та чехословацька влади визнавали видані ними паспорти, чим полегшували умови повернення військовополонених до України. За даними військового лікаря Я. Окуневського, із КСХС та Албанії було відправлено більше 1 тисячі військовополонених [47, с.164]. Частина з них восени 1919 р. з КСХС потрапила до табору у Ліберцях (Чехословаччина) [48, с.23].

Отже, характерною рисою першої хвилі міжвоєнної української еміграції в КСХС була її мобільність. Після нетривалого перебування в країні біженці або поверталися додому, або реемігрували до країн Центральної та Західної Європи. Внаслідок цього в КСХС залишилося лише декілька десятків емігрантів. У цей період збільшився і потік військовополонених, які через Балкани поверталися на Батьківщину. Одна частина потрапила до України завдяки напівлегальному дипломатичному представництву УНР та Місії УТЧХ на Балканах, друга – до Новоросійська, де влилася до ЗСПР, третя частина залишилася у таборах для військовополонених. Нечисленні емігранти першої хвилі заклали основу міжвоєнної української політичної еміграції в Югославії. Остаточо вона сформується після прибуття до країни біженців, які у листопаді 1920 р. були евакуйовані з Криму та півдня Росії.

Джерела та література

1. Трощинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище / В.П. Трощинський. – К., 1994. – 259 с.
2. Наріжний С. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції 1919-1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої) / Симон Наріжний. – К., 1999. – 271 с.
3. Політична історія України. XX століття: У 6 т. / Редкол.: І.Ф. Курас (голова) та ін. – К., 2002-2006. – Т.5: Українці за межами УРСР (1918-1940) / Керівник тому В.П. Трощинський. – К., 2003. – 720 с.
4. Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки XX століття) / В. Піскун. – К., 2006. – 672 с.
5. Козлитин В.Д. Русская и украинская эмиграция в Югославии (1919-1945 гг.) / В.Д. Козлитин. – Харьков, 1996. – 476 с.
6. Козлитин В.Д. Українські громадські організації в Югославії (20-30-ті рр. XX ст.) / В.Д. Козлітин // Українська діаспора. – К., 1996. – Ч. 9. – С. 52-69.
7. Козлитин В.Д. Те саме // Українці Хорватії. Матеріали і документи / Культурно-просвітне т-во русинів і українців Загреба. – Кн. 1. – Загреб, 2002. – С. 21-37.

8. Мовчан С.П. Українська періодика в Югославії та її роль у формуванні національної свідомості і консолідації українців у 1919-1941 рр. / С.П. Мовчан // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики / Львівська наук. б-ка ім. В. Стефаника. – Львів, 1996-1997. – Вип. III-IV. – С. 226-238.
9. Румянцев О. "Руски новини" та "Рідне слово" – дзеркала двох українських громад Югославії в період між двома світовими війнами / О. Румянцев // Наукові записки Національного ун-ту "Острозька академія". 36. наук. пр. Сер.: Історичні науки. – Острог, 2008. – С. 448-460.
10. Сергійчук В. "Хорватський нарід найбільше розуміє нас, українців..." / В. Сергійчук // Українці Хорватії. Матеріали і документи. – Кн. 1. – Загреб, 2002. – С. 97-102.
11. Власенко В. Українська громада у Белграді у міжвоєнний період (за матеріалами паризького "Тризуба") / В.Власенко // Київська старовина. – К., 2011. – № 1. – С. 123-136.
12. Власенко В. Українська громада у Великому Бечкерекі (Югославія) у міжвоєнний період / В. Власенко // Київська старовина. – К., 2011. – № 3. – С. 41-48.
13. Мацях Є. Українці в Хорватії / Є. Мацях // Організація українських націоналістів. 1929-1954. – [Б.м.]: На чужині, 1955. – С. 393-404.
14. Матеріали до історії українців у Боснії / Упоряд. Р. Мизь. – Новий Сад, 2008. – Т. 5. – 259 с.
15. Роговий В.М. Підтримка українських студентів у Хорватії / В.М. Роговий // Історія науки і біографістика: електронне наук. фахове видання / Держ. наук. сільськогосподарська б-ка. – К., 2009. – №2. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/INB/2009-2/09_rogovyj.pdf
16. Раев М. Россия за рубежом: История культуры русской эмиграции. 1919-1939 / М. Раев; пер. с англ.; предисловие О. Казиной. – М., 1994. – 296 с.
17. Пивовар Е.И. Российское зарубежье: социально-исторический феномен, роль и место в культурно-историческом наследии / Е.И. Пивовар; Рос. гос. гуманитарный ун-т. – М., 2008. – 545 с.
18. Даскалов Д. Бялата емиграция в България / Д. Даскалов. – София, 1997. – 181 с.
19. Кьосева Ц. България и руската емиграция 20-те – 50-те години на ХХ в.) / Ц. Кьосева. – София, 2002. – 592 с.
20. Йованович М. Обзор переселения русских беженцев на Балканы / М. Йованович // Русский исход / РАН, Ин-т всеобщей истории; отв. ред. Е.М. Миронова. – СПб., 2004. – С. 165-200.
21. Румянцев О.Є. Галичина – Боснія – Воеводина: українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890-1990 роках / О.Є. Румянцев. – К., 2008. – 256 с.
22. Поповић Љ. Русини и Украјинци у Србији / Љ. Поповић // Зборник Матице српске за славистику. – Нови Сад, 2010. – Бр. 78. – С. 69-99.
23. Рамач Я. Руснаци у Јужней Угорскеј (1745-1918) / Я. Рамач. – Нови Сад, 2007. – 526 с.
24. Дефинитивни резултати пописа становништва од 31 јануара 1921 год. = Résultats définitifs du recensement de la population du 31 janvier 1921. – Сарајево: Државна штампарија, 1932. – 467 с.
25. Дописи. Українська еміграція в Югославії (Лист з Загреба) // Громадський вістник. – Прага, 1921. – № 2. – С. 10.
26. Пулко Р. Санаторий в Вурберге / Р. Пулко // Новый журнал. – Нью-Йорк, 2010. – № 259. – С. 229-238.
27. Podbersič R. Begunci z vzhoda in Godoviška kronika / R. Podbersič // Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino. – Ljubljana, 2004. – № 3 (52). – S. 379-390.
28. Пащенко Є. Українська інтелігенція і розвиток хорватської україністики / Є. Пащенко // Наукові записки Національного ун-ту "Острозька академія": Історичні науки. – Вип. 15. – Острог, 2010. – С. 363-380.
29. Россия в мировой войне 1914-1918 гг. (в цифрах). – М., 1925. – 103 с.
30. Срібняк І. Полонені та інтерновані вояки-українці в Румунії (1919-1923 рр.) / І. Срібняк // Пам'ять століть. – К., 1998. – № 5. – С. 116-124.
31. Mikšić D. Ruski ratni zarobljenici u Prvom svjetskom ratu prema gradivu Hrvatskoga državnog arhiva / D. Mikšić // Arhivski vjesnik. – Zagreb, 2005. – Br. 48. – S. 101-114.
32. Микитей Г. У місії до Югославії / Г. Микитей // Історичний календар-альманах "Червоної калини" на 1939 рік. – Львів, 1938. – С.137-156.
33. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 3696, оп. 2, спр. 520.
34. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920 роки) / Д. Дорошенко. – К., 2007. – 632 с.
35. Государственный архив Российской Федерации, ф. Р-5680, оп. 1, д. 65.
36. Козлитин В.Д. Общественная жизнь русских и украинских эмигрантов в Югославии (1920-1930-е годы) / В.Д. Козлитин // Славяноведение. – М., 1996. – № 5. – С. 30-41.
37. Јовановић М. Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919-1924 / М. Јовановић. – Београд, 1996. – 390 с.
38. Палибрк-Сукић Н. Руске избеглице у Панчеву 1919-1941 / Н. Палибрк-Сукић. – Панчево, 2005. – 269 с.
39. Vinaver V. Pašić, radikali i pitanje uspostavljanja jugoslovensko-sovjetskih diplomatskih odnosa (1919-1926) / V. Vinaver // Pregled: Časopis za društvena pitanja. – Sarajevo, 1967. – Br. 9. – Kn. II. – S. 217-230.
40. Козлитин В.Д. Российская эмиграция в Королевстве сербов, хорватов и словенцев (1919-1923) / В.Д. Козлитин // Славяноведение. – М., 1992. – №4. – С.7-19.
41. Ukrajinsko pitanje. – Sv. 2. – Beograd, 1919. – 80 s.
42. Ribkin-Puškadija T. Emigranti iz Rusije u kulturnom i znanstvenom životu Zagreba / T. Ribkin-Puškadija. – Zagreb, 2006. – 304 s.
43. Hrvatski državni arhiv (далі – HR-HDA), f. 1356, kut. 1, inv. br. 7.
44. HR-HDA, f. 1356, kut. 1, inv. br. 9.
45. HR-HDA, f. 1356, kut. 1, inv. br. 10.
46. Матяш І. Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині: історія, спогади, архівні документи / І. Матяш, Ю. Мушка. – К., 2005. – 400 с.
47. Окуневський Я. Допомога полоненим / Я. Окуневський // Воля. – Відень, 1920. – Т. II. – Ч. 4. – С. 159-165.
48. Трембіцький В. Санітарно-медична справа в Україні / В. Трембіцький // Вісті комбатанта. – Торонто; Нью-Йорк, 1975. – Ч. 2. – С. 16-25.

Власенко В. Н. Формирование украинской политической эмиграции в Югославии в межвоенный период (первая волна)

В статье рассматривается вопрос формирования украинской политической эмиграции в Югославии в послереволюционный период. Основное внимание уделяется первой волне эмиграции в 1918-1919 гг. Рассказывается о военно-политической ситуации на юге Украины и в Крыму, приведшей к эвакуации военных и гражданских лиц, об отношении югославских властей к эмигрантам. Рассматриваются

также меры Дипломатической миссии УНР в Югославии и миссии Украинского общества Красного Креста на Балканах по оказанию помощи эмигрантам. Делается вывод, что эмиграция первой волны была мобильной. Одна часть эмигрантов реэмигрировала в другие страны, другая возвратилась на Родину, влившись в части Армии УНР и ВСЮР, третья осталась в Югославии. Эмиграция пополнялась также военнопленными, возвращавшимися на Родину через Югославию.

Ключевые слова: военнопленные, волна эмиграции, дипломатическая миссия, реэмиграция, Украинская Народная Республика, украинская эмиграция, Украинское общество Красного Креста, эвакуация, Югославия.

Vlasenko V. M. Formation of the Ukrainian political emigration to Yugoslavia during the interwar period: the first wave.

The article describes the process of formation of the first wave of the Ukrainian political emigration to Yugoslavia during the post-revolution period. The main topic of the article constitutes the first emigration wave, which took place in 1918-19. The article depicts the politico-military issues in Crimea and the Southern regions of Ukraine that lead to the evacuation of soldiers and civilians. The article also provides the facts proving the attitude of the Yugoslavian authorities towards Ukrainian emigrants. Aside from that the article contains information about the emigration arrangements on behalf of the Diplomatic Mission of the Ukrainian People's Republic in Yugoslavia and the Mission of the Ukrainian Red Cross Society in the Balkans. The author thus concludes that the first wave of emigration can be regarded as mobile. The ones re-emigrated to other countries; the others moved back and joined the UPR Army and Armed Forces of South Russia, whilst certain percent of the emigrants stayed in Yugoslavia. The emigration was appended with the war prisoners, whose path back home took course over Yugoslavia.

Keywords: diplomatic mission, emigration wave, evacuation, the Mission of the Ukrainian Red Cross Society, re-emigration, Ukrainian emigration, Ukrainian People's Republic, war prisoners, Yugoslavia.

УДК 94:314.743:32(477.8)"192"

Р. П. Давидюк

РОЗСЕЛЕННЯ ТА СТАНОВИЩЕ УЕНЕРІВСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕМІГРАЦІЇ У ВОЛИНСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ НА ПОЧАТКУ 20-х років ХХ ст.

У науковій статті на основі архівних матеріалів, міжвоєнної періодичної преси, сучасної української та польської історіографії висвітлено обставини і причини появи на території Західної Волині уенерівської політичної еміграції. З'ясовано її економічне становище, юридичний статус та зв'язки з місцевим населенням. Доведено, що польська влада усіляко перешкоджала поселенню уенерівських політичних емігрантів на території воєводства, боячись піднесення українського національного руху. Автор відстежила акти виселення та депортацій емігрантів з Волині та перші спроби їхньої самоорганізації.

Ключові слова: Волинське воєводство, Друга Річ Посполита, уенерівська еміграція, Український громадський комітет допомоги емігрантам, Український центральний комітет.

Українська національно-демократична революція 1917-1921 р. внаслідок низки об'єктивних і суб'єктивних обставин, внутрішніх та зовнішніх факторів завершилася поразкою. З огляду на репресії більшовицької влади, діячі, причетні до політичної боротьби у період революції, залишили рідну землю, стали емігрантами. У переважній більшості уенерівська еміграція була еміграцією національно-політичною. Частина наддніпрянців намагалися поселитися на території Волинського воєводства, де проживало переважно українське православне населення, однак зустрілися з проблемами як економічного характеру, так і юридичними перешкодами з боку польської влади.

Становище та діяльність наддніпрянської еміграції у Польщі знайшла висвітлення у низці наукових розвідок як вітчизняних (В. Троцинський, А. Портнов, І. Срібняк), так і польських (З. Карпус, О. Вішка, Я. Брусський) вчених, напрацювання яких стали підґрунтям для наукової статті. Однак, особливості перебування та життєдіяльність її представників на території Волині залишається недостатньо дослідженою проблемою. Джерельною базою наукової статті стали переважно документи, що зберігаються у Центральному державному архіві громадських об'єднань України, Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України, Державному архіві Рівненської області, Галузевих державних архівів Служби безпеки України у м. Києві та м. Рівному, а також матеріали тодішньої преси.

Метою статті є з'ясування передумов розселення уенерівської політичної еміграції на території Волинського воєводства, особливостей її економічного становища, юридичного статусу та перших спроб самоорганізації на початку 20-х років ХХ ст.

Українська політична еміграція на початку 20-х років ХХ ст. була розкидана по всьому світу, але основна її частина, в силу об'єктивних обставин, опинилася на території Польщі. Впродовж кількох років українські емігранти в Польщі перебували у спеціальних таборах на становищі інтернованих та військовополонених. До таборів потрапило біля 20 тисяч із 27 тисяч військових, що перейшли через Збруч [1, с.86]. На кінець 1921 р., після реорганізації, на території Польщі було 5 таборів для інтернованих (Вадовиці, Олександрів-Куявський, Каліш, Ченстохова, Стшалків) [2, с.457-458]. Побутові умови в таборах були дуже складні: "Уявіть собі цілком обдертих, навіть у багатьох випадках без шинелі чи пальто, босих